

Oleg Nochovniy

ORGANIZATION OF WORK PERMANENT COMMITTEES OF THE VERKHOVNA RADA OF THE UKRAINIAN SSR (1945–1978)

The article analyzes the organizational forms of activities permanent committees of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. Identified deficiencies in the work of permanent committees and trying to improve their functioning.

Key words: USSR, Verkhovna Rada, permanent committees, deputies, session.

УДК 94(477)

Микола Брегеда

ВПЛИВ АМНІСТІЇ Й РЕАБІЛІТАЦІЇ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В УРСР (1956–1961 РР.)

У цій статті автор на основі аналізу архівних джерел досліджує динаміку суспільно-політичних настроїв українського населення у ході проведення реабілітації. Розглянуто еволюцію різновидів реабілітаційного процесу (юридичного, соціального, партійного й публічного). Уточнено статистику реабілітованих осіб в УРСР у 1956–1961 рр.

Ключові слова: настрої, свідомість, десталінізація, амністія, реабілітація.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, що висвітлення суспільних настроїв українського населення в ході амністії й реабілітації допоможе краще зрозуміти причини провалу спроб перебудови радянської системи і деякі політичні реалії сьогодення. Порушена проблема залишається малодослідженою як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії. У даний момент існує потреба залучення до наукового обігу низки розсекречених архівних матеріалів, що дають реальну можливість дослідити ставлення населення до амністії й реабілітації, а також на основі документальних фактів прийти до більш ґрунтовних узагальнень.

Наукова новизна публікації полягає в тому, що на основі об'єктивного і комплексного підходу, а також детального аналізу архівних матеріалів проаналізовано вплив амністії та реабілітації на суспільно-політичні настрої, моральний стан, свідомість українців процесів: реформування репресивно-каральних органів, лібералізації системи відбуття покарання.

Об'єктом дослідження є процеси амністії й реабілітації 1956–1961 рр. та їх вплив на суспільно-політичні настрої, моральний стан, свідомість українського населення.

Предметом дослідження є ставлення різних категорій населення УРСР до процесів амністії та юридичної, соціальної, партійної й публічної реабілітації у 1956–1961 рр.

Мета публікації полягає в тому, щоб на основі об'єктивного, комплексного аналізу дослідити вплив процесів амністії й реабілітації 1956–1961 рр. на суспільно-політичні настрої в УРСР, моральний стан, свідомість населення.

Завдання дослідження ґрунтуються на аналізі особливостей проведення амністії, а також юридичної, соціальної, партійної й публічної реабілітації та їх впливу на українське суспільство досліджуваного періоду.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Російського державного архіву новітньої історії, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Державного архіву Російської Федерації, обласних державних архівів. Деякі з них публікуються вперше.

Проблеми амністії й реабілітації репресованих громадян є доволі актуальними й займають ключові позиції у вітчизняній історіографії. Гадаємо, немає необхідності доводити, що, незалежно від соціального статусу й суспільної активності колишніх ув'язнених, уже одне їх "повернення" вело до якісних змін у суспільстві. Однак, мусимо констатувати, що до кінця 1980-х рр. ці питання вивчалися, розглядалися об'єктивно лише у зарубіжних публікаціях.

Ґрунтовні наукові дослідження проблем амністії й реабілітації, проведені вітчизняними вченими, починають з'являтися з початку 1990-х рр. Відбувається серйозне розширення джерельної бази за рахунок залучення до наукового обігу розсекречених архівних матеріалів. Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили О. Бажан, В. Баран, В. Граб, Н. Жарикова, Л. Місінкевич, В. Наумов, В. Пристайко, Є. Цокур, Ю. Шаповал та інші.

Ця стаття присвячена процесам амністії, а також юридичної, соціальної, партійної й публічної реабілітації незаконно репресованих осіб після XX з'їзду КПРС. Використані нами джерела дають можливість визначити вплив цих процесів на суспільно-політичне життя українського населення.

XX з'їзд КПРС мав важливе значення для подальшого розвитку та демократизації суспільного життя в СРСР. Виступ М. Хрущова з доповіддю про культ особи був сміливим кроком політичного діяча. Зупинити розпочату реабілітацію, хоча вона йшла повільно і більшою мірою негласно, було неможливо. У таборих відбувалися повстання ув'язнених. Комісії з реабілітації отримували значну кількість листів з проханням про перегляд справ [1, с. 16]. Рано чи пізно правда про трагічні сторінки історії, про криваві злочини сталінізму мала бути сказаною. Незважаючи на непослідовність, загальний підсумок з'їзду і його наслідки, загалом він був явищем позитивним, дозволив прискорити перегляд звинувачень і реабілітація прийняла масовий характер.

Аналізуючи матеріали партійних і комсомольських зборів з обговоренням доповіді М. Хрущова, можемо бачити поступову зміну на позитивне ставлення суспільства до незаконно репресованих. Цьому сприяло ознайомлення значної частини населення з багатьма новими фактами масових репресій сталінської доби. Показовим було таке висловлювання колгоспника колгоспу імені Паризької Комуні Черкаської області Пустовойта: "Я не принижую заслуги Сталіна перед країною, однак не можу пробачити смерті видатних державних діячів Косіора, Постишева, Ейхе, які загинули від деспотизму Сталіна. У селі Підставках у 1937 р. було арештовано багато колгоспників "як ворогів народу". Тепер виникає думка, що чимало з них ні в чому не винні" [2, арк. 41–42]. У виступах на партійних форумах після XX з'їзду доволі часто лунали вимоги опублікувати списки реабілітованих, перевидати їх твори, відновити у громадянських правах цих осіб, повернути на історичну батьківщину депортовані народи тощо.

Певний вплив на українців здійснювали співвітчизники, які перебували на спецпоселенні. У своїх листах серед іншого вони висловлювали впевненість на якнайшвидше звільнення із заслання. Зокрема, у одному із них Величко з міста Ігарка Красноярського краю писав до родичів у Тернопільську область: "Обстановка тут така, що повинні дозволити торгівлю – відкрити закордонний порт, а тому нас вивезуть звідси і мають дати паспорти. Роблять доповіді, що Сталін багато допустив помилок, так що повинні все виправити, двадцяте століття людського пекла" [3, арк. 47].

Варто зазначити, що доповідь М. Хрущова "Про культ особи та його наслідки" 25 лютого 1956 р. та указ Президії Верховної Ради СРСР "Про розгляд справ на осіб, які відбувають покарання за політичні, службові та господарські злочини" від 24 березня 1956 р. дали новий поштовх організації реабілітаційної роботи. Створювалися комісії Президії Верховної Ради СРСР для перевірки у місцях позбавлення волі обґрунтованості засудження кожної особи, звинуваченої у скоєнні злочинів політичного характеру, а також для розгляду питання про доцільність утримання в ув'язненні тих осіб, які, хоча й скоїли політичні або службові чи господарські злочини, не являли державної і суспільної небезпеки. Комісії мали працювати безпосередньо у місцях позбавлення волі шляхом особистого ознайомлення з ув'язненим, а також розгляду справ й інших матеріалів та отримали право приймати остаточне рішення про звільнення незаконно засуджених. Крім того, комісії могли скорочувати терміни позбавлення волі й звільняти окремих засуджених на поруки родичів або трудових колективів. Робота з перегляду справ повинна була завершитися до 1 жовтня 1956 р. [4, с. 930].

Із метою забезпечення об'єктивності, Президія Верховної Ради СРСР постановою від 28 серпня 1957 р. дозволила судовим органам переглядати в порядку нагляду кримінальні справи на засуджених, щодо яких набрали чинності рішення комісій Президії Верховної Ради СРСР про звільнення або зниження термінів покарання [5, с. 250].

Зазначимо, що у ході розгляду справ на осіб, які скоїли службові й господарські злочини, комісіями були встановлені факти засудження окремих громадян до невідповідно значних термінів позбавлення волі, а також у тих випадках, коли це не викликалося необхідністю. Наприклад, комісія у Кримській області після розгляду 136 справ звільнила 98 осіб, засуджених за незначні злочини [6, арк. 87].

Упродовж короткого часу також була звільнена і повернулася до рідних місць переважна більшість політв'язнів. На території УРСР вони відбували покарання у єдиному для них табірному відділенні – у місті Микитівка Сталінської області. Комісія розглянула у цьому таборі справи на 68 осіб, із них 59 – звільнила, а 9 особам знизила міру покарання. Зокрема, було звільнено О. Антропова, засудженого 15 лютого 1952 р. військовим трибуналом Північно-Кавказького військового округу за зраду Батьківщині до 25 років позбавлення волі. При розгляді справи комісія встановила, що О. Антропов, перебуваючи на фронті у період німецько-радянської війни, був важко поранений, у зв'язку з чим опинився на території, тимчасово окупованій німцями. Не знаходячи в діях О. Антропова зради Батьківщині, його звільнили з табору [6, арк. 88].

Письменник О. Солженіцин, який знаходився в ув'язненні, оцінюючи ці події, відзначив, що це був душевний порив М. Хрущова. Він дійсно свідчив про ступінь щирості й глибину прагнення партійного лідера надзвичайними заходами спокутувати перед цими людьми вину влади за сталінські злочини [7, с. 31].

Зазначені дії мали позитивний ефект: колишні ув'язнені дякували радянському керівництву за виявлену їм довіру, були сповнені оптимізму та позитивно налаштовані на майбутнє. Так, звільнений І. Якобшен у листі до редакції газети політвідділу управління виправно-трудова таборів і колоній МВС УРСР "За темпы и качество" зауважив: "Коли я вирішив написати листа в редакцію, багато думок тіснилося у моїй голові, але коли став писати, у мене накопилися сльози. Я хочу подякувати Вам за всі турботи про мене. Товаришам хочу сказати: "Працюйте чесно, про вас ніхто не забув і не забуде" [6, арк. 89]. При звільненні з Кременчуцької дитячої трудової колонії В. Мойсеєнко говорив так: "У колонії я отримав багато корисного і твердо заявляю, що я ніколи не скою ніякого злочину. Спасибі партії й уряду за їх довір'я, яке я з честю виправдаю. Я буду чесно жити і працювати, а через 2–3 роки вступлю до інституту й здобуду собі спеціальність. Головним у моєму житті будуть навчання, праця і найкраща поведінка в побуті" [8, арк. 21].

Потрібно зазначити також, що окремі положення указу від 24 березня 1956 р. містили норми реабілітаційного характеру. Так, у ст. 4 йшлося про те, що зі "...звільнених комісіями від подальшого відбуття покарання, судимість і всі пов'язані із засудженням правообмеження знімаються" [5, с. 250–251]. Згідно зі свідченнями П. Шелеста, який очолював комісію Президії Верховної Ради СРСР у Київській і Вінницькій областях, кожному звільненому з місць ув'язнення видавався документ, що був підставою реабілітації [9, арк. 96].

У повідомленні голови центральної комісії А. Аристова на адресу ЦК КПРС від 17 жовтня 1956 р. зазначалося, що станом на 1 жовтня 1956 р. місцевими комісіями розглянуто справи на 176325 ув'язнених, із яких звільнено 100139 осіб та знижено термін покарання 42016 особам. Серед звільнених за політичні злочини свого часу були засуджені 50944 особи [10, с. 31].

Разом із роботою комісій продовжувався перегляд архівно-слідчих справ про державні злочини органами прокуратури СРСР і УРСР, Верховним Судом СРСР, Верховним Судом УРСР та військовими трибуналами відповідних округів. Шляхом підрахунку даних стосовно реабілітованих в УРСР у зв'язку з припиненням кримінальної справи або виправданням за рішенням суду вбачаємо, що на другому етапі (березень 1956–1961 рр.) їх чисельність становила понад 205 тис. осіб. У цілому в СРСР упродовж 1954–1961 р. реабілітовано 737 тис. незаконно репресованих. В УРСР упродовж 1953–1961 рр. перевірено 194127 кримінальних справ, за якими реабілітовано 290967 осіб [5, с. 251].

Паралельно із процесом реабілітації проводилася амністія засуджених, які відбували покарання у місцях позбавлення волі. Позитивним результатом амністії стало те, що у стислі терміни звільнялися, без фактичного перегляду обґрунтованості засудження, тисячі радянських громадян, у тому числі й незаконно звинувачених у роки сталінського режиму. Упродовж 1956–1961 рр. прийнято два важливих укази, які регулювали цей процес:

1. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1957 р. "Про амністію на ознаменування 40-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції". Згідно з цим документом, звільненню підлягали: засуджені до 3-х років позбавлення волі; жінки, які мали дітей до 8 років, та вагітні; жінки старше 55 років та чоловіки старше 60 років. Комісіями виконкомів обласних Рад депутатів трудящих УРСР після розгляду справ на 80774 засуджених, що відбували покарання в місцях позбавлення волі, звільнено 34284 (42,4%), у тому числі: з виправно-трудова таборів – 22068, в'язниць – 10223, дитячих трудових колоній – 1993 особи. Відмовлено у звільненні 2549 засудженим, у тому числі: з виправно-трудова таборів – 1943, в'язниць – 488, дитячих трудових колоній – 118 особам. Із загальної кількості 13852 засуджених на терміни більше трьох років фактично зменшено на половину термін не відбутої частини покарання 11421 особі (82,5%) [11, арк. 6–7].

2. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 14 серпня 1959 р. "Про розгляд справ на осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі за менш небезпечні злочини". Відповідно до указу, комісіями, що діяли в усіх областях республіки, було розглянуто справи на 59668 ув'язнених, із яких звільнено 50793 (85,1%), у тому числі: достроково звільнено 23184 особи; не відбутий термін позбавлення волі було замінено умовним покаранням 16829 та виправно-трудова роботами 4246 особам; передано на поруки громадським організаціям, трудовим колективам 5834 особи та 700 неповнолітніх передано на поруки батькам або близьким родичам [12, арк. 3].

Обидва укази стосувалися незахищених соціальних верств та засуджених до позбавлення волі на незначний термін. Метою актів стала лібералізація сталінської системи відбуття покарань та пом'якшення міри відповідальності за незначні злочини. Крім того, укази мали пропагандистський характер: перший був прийнятий напередодні визначної дати, а другий мав долучити громадськість

до виправлення колишніх ув'язнених. Саме залучення рядового населення до участі у важливих державних справах і було реальною (практичною) десталінізацією.

Надання дозволу брати засуджених осіб на поруки, згідно з указами Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 р. і 14 серпня 1959 р., сприяло зростанню активності населення. Цей захід відігравав дійову роль у соціальній адаптації та реінтеграції звільнених громадян у суспільстві. Зокрема, прийняття трудовими колективами рішення про взяття своїх колишніх колег на поруки долучало їх до процесу амністії й, відповідно, змінювало на краще їх ставлення до звільнених із місць ув'язнення. Наприклад К. Демченко, засуджений за хуліганство на 2 роки позбавлення волі, звернувся до робітників депо Полтавського паровозоремонтного заводу, із якими працював, із проханням взяти його на поруки і поклявся, що він їх не підведе [8, арк. 22].

Загальні збори колективу котельного цеху паровозного депо 15 вересня 1956 р. обговорили це звернення. Робітники суворо засудили вчинок К. Демченка й висловили тверду надію на можливе перевиховання засудженого. Так, бригадир у своєму виступі зазначав: "Беручи його на поруки, ми беремо більшу відповідальність перед нашими установами влади, але мені здається, що кожен із нас проникне відповідальністю, а Демченко подякою до колективу, який не відштовхує його від себе, а береться перевиховати". Пічник Пустовойтов вказував: "Демченко соціально небезпечний чоловік для нашого суспільства і ми його злочин засуджуємо та беремо зобов'язання перевиховати. Він свою провину зрозумів, оцінив і я вважаю, що з нашою допомогою він більше ніколи не допустить чогось подібного". Після обговорення звернення учасники зборів прийняли рішення задовольнити його і з цією метою порушили клопотання про звільнення К. Демченка. Обласна комісія погодилася передати засудженого на поруки трудовому колективу [8, арк. 22].

У результаті амністії й реабілітації тисячі громадян повернулися "на волю", де їх чекали не лише свобода, але й повсякденні життєві проблеми: поновлення на колишньому робочому місці, повернення конфіскованого майна, отримання компенсації за завдані збитки тощо. У пошуках виходу зі скрутного становища вони нерідко зверталися до вищих партійних функціонерів. Зокрема, колишній студент Одеського кінотехнікуму П. Якубинський після свого звільнення та реабілітації у липні 1956 р. звернувся до депутата Верховної Ради СРСР М. Бажана допомогти йому дістатися до рідні, яка проживала в Читинській області. Оскільки П. Якубинський на час арешту навчався, то він не міг отримати грошей, призначених для виплати реабілітованим. За сприяння М. Бажана цьому громадянину була надана допомога від Міністерства соціального забезпечення УРСР [13, арк. 45].

Мали місце факти, коли реабілітовані або їх сім'ї не могли отримати законної двомісячної компенсації. Дружина реабілітованого колишнього директора школи села Заливанщина Вінницької області Білоуса – Олена з травня 1956 р. упродовж трьох місяців не могла отримати компенсацію. Спочатку райвідділ народної освіти запропонував, щоб вона подала документи, які підтверджують, що вона є дружиною Білоуса. Коли такі документи були подані, то їй повідомили, що чекають відповіді з Міністерства освіти УРСР, і грошей не видали. Лише після втручання облпрокуратури вона отримала належні кошти [14, арк. 6].

Із бесід представників партійно-державних органів із реабілітованими, їх сім'ями, із тих заяв і скарг, які вони отримували від них, можна зробити висновок, що певна частина громадськості, переважно представники радянського керівництва, продовжувала недовіриливо і неприязно ставитися до реабілітованих. Так, працевлаштований у серпні 1959 р. в артілі "XV з'їзд КП(б)У" громадянин І. Вайзман, після декількох днів роботи у ній, скаржився до Вінницької міськради на погані умови праці, грубе ставлення з боку адміністрації й низьку оплату праці [15, арк. 7].

Примітно, що після XX з'їзду партії не припинилися випадки, коли особи, звільнені з місць позбавлення волі, тривалий час не могли влаштуватися на роботу. Доведені до відчаю через скрутний матеріальний стан, труднощі у соціальній адаптації вони часто висловлювали тривожні настрої у листах до своїх друзів, які продовжували перебувати в ув'язненні. Наприклад, В. Карпенко у листі від 16 жовтня 1957 р. до своєї подруги Лілії у ВТК № 44 Чернігова, у якій вони разом відбували покарання, зазначала: "Мені соромно писати тобі про себе, адже я до цього часу не можу ніде влаштуватися на роботу, і живу на утримання своїх хворих батьків... Не знаю, куди подітися, що робити. Хоч пиши заяву з проханням знову повернутися у ті стіни, де була. Я вже ходила в міськком партії, у міськвиконком, у комітет держбезпеки, на заводи і швейну фабрику, і ніде нічого немає. Шкода старих, а то б давно наклала на себе руки. Як бачиш, дуже важко влаштуватися, тому що я колишня ЗК... Ліля, я дуже часто згадую розмови з дівчатами, які мають декілька судимостей, і ось візьми мене. Якщо б не рідні, де б я жила і що робила, адже вже незабаром три місяці, а я не можу влаштуватися. Усі проглядають документи з якимсь чужим поглядом... Дуже часто згадую, що нас повинні влаштовувати на роботу в першу чергу...". Лише після звернення адміністрації цієї колонії до секретаря Сталінського обкому КПУ з проханням розібратися в неправильних діях деяких керівних

працівників Краматорська, куди повернулася В. Карпенко, у грудні 1957 р. вона була працевлаштована секретарем-машиністкою на швейній фабриці [16, арк. 44–47].

Станом на 1 березня 1960 р. на території УРСР знаходилося 58678 звільнених із місць ув'язнення. Із 54458 працездатних осіб залишалися не працевлаштованими 7001 (12,9 %), у тому числі: у Сталінській області – 2218, Дніпропетровській – 1968, Луганській – 431, Харківській – 299 осіб. Для поліпшення даної ситуації 11 березня 1960 р. у ЦК КПУ прийняв постанову "Про недоліки у працевлаштуванні осіб, звільнених із місць позбавлення волі", якою зобов'язав партійні органи, виконкоми місцевих Рад депутатів трудящих у 10-денний термін упорядкувати облік таких осіб та прийняти невідкладні заходи щодо надання їм роботи [12, арк. 6].

У ряді областей при виконкомках місцевих Рад були створені спеціальні комісії з питань працевлаштування. Значну допомогу в цій справі надали підприємства й будівництва, які здійснювали шефство над виправно-трудовами установами. Так, на Одеській швейній фабриці ім. Воронського були працевлаштовані звільнені з місць ув'язнення Ремезкова, Прокопенко та інші. Колектив виявляв про них турботу, надав їм грошову допомогу, житло, пошив одяг тощо. Усі вони стали чесно і сумлінно працювати, а Ремезкова навіть була занесена на дошку пошани [17, арк. 33–34].

Унаслідок проведених заходів переважній більшості працездатних осіб, звільнених із місць позбавлення волі, була надана робота. Порівняно з попереднім періодом органам державної влади вдалося покращити процес соціально-побутового та матеріального облаштування колишніх ув'язнених. Цю тенденцію відображала статистика причин скоєння ними повторних злочинів. Наприклад, у Сталінській області з 606 осіб, повторно притягнених до кримінальної відповідальності у I півріччі 1960 р. лише 106 осіб, або 17,5 %, скоїли злочини, оскільки не були працевлаштовані, отримали відмову в прописці й відчували матеріальні труднощі; 266 (43,9 %) – внаслідок пияцтва і морального розкладу; 122 (20,1 %) – унаслідок паразитичного способу життя; 86 (14,2 %) – із-за сімейних негараздів і помсти; 26 осіб (4,3 %) відновили свої злочинні зв'язки з рецидивістами [17, арк. 34].

Важливим етапом у процесі виправдання незаконно репресованих громадян була партійна реабілітація, яка могла проводитися лише після юридичної реабілітації. Відновлення членства в КПРС надавало значно більше переваг: реальна, а не декларована, допомога при працевлаштуванні, вирішення соціально-побутових питань у найкоротші терміни, повернення до активного суспільно-політичного життя, можливість займати керівні посади [18, с. 167]. У ході партійної реабілітації суттєву роль почала відігравати моральна оцінка особи, зокрема вимагалася позитивна характеристика (відгук) про виробничу і громадську роботу, участь у німецько-радянській війні, клопотання первинної парторганізації або райкому партії про відновлення у КПРС тощо [19, арк. 13].

Упродовж 1956–1961 рр. комітет партійного контролю, ЦК компартій союзних республік, крайкоми й обкоми реабілітували у партійному порядку майже 31 тис. комуністів, раніше звинувачених у політичних злочинах. Серед них: 3693 колишніх керівних партійних і комсомольських працівників, 4148 – радянських, 6165 – господарських, 4394 командири й політпрацівники армії та флоту [20, с. 131]. Показово, що при перегляді партійних справ стали більш лояльно ставитися до колишніх прихильників і учасників опозиційних течій 1920-х рр. – троцькістів, зінов'євців, бухарінців та інших. Значною мірою цьому сприяли викриття культу особи Й. Сталіна, зміна поглядів на його роль і місце в радянській історії.

Після XX з'їзду КПРС реабілітація почала набувати більш відкритого й гласного характеру. Своєрідною формою публічної реабілітації було згадування М. Хрущовим низки видатних партійних і державних діячів, незаконно репресованих у період сталінського правління, у його доповіді про культ особи, зробленій 25 лютого 1956 р. Серед них називалися Р. Ейхе, О. Косарев, С. Косіор, П. Постишев, Я. Рудзутак, В. Чубар та інші [21, с. 142–143].

У пресі, наукових працях та довідкових виданнях стали з'являтися заборонені раніше імена. Так, у липні 1956 р. в газеті "Радянська Україна" з'явилося перше повідомлення про реабілітацію репресованих українських письменників В. Еплана (Блакитного), І. Микитенка й В. Чумака. За клопотаннями Президії Спілки радянських письменників України, керівництва Інституту літератури АН УРСР, Головліт УРСР проводив виключення реабілітованих письменників зі списку осіб, усі твори яких підлягали вилученню з бібліотек і книготоргівельної мережі. Тим самим широкій громадськості ставали доступними праці незаслужено забутих авторів, зокрема: В. Гжицького, О. Досвітнього, М. Ірчана, П. Колесника, Г. Коцюби, І. Микитенка, В. Підмогильного та інші [22, арк. 36–42, 53, 61].

Важливе значення у ході реабілітації мали також рішення Головліту СРСР про повернення до відкритих фондів загального користування книг, у яких містилися статті, портрети, цитати

реабілітованих, позитивні згадки про них тощо. Наприклад, такі рішення були прийняті відносно Я. Гамарника, О. Косарева, О. Кузнецова, П. Постишева, В. Чубаря та ін. [23, арк. 2–4].

Отже, після XX з'їзду КПРС реабілітаційні процеси набувають масового характеру. Упродовж березня 1956–1961 рр. в УРСР реабілітовано понад 205 тис. осіб. Для прискорення процесу звільнення з таборів і колоній були створені спеціальні виїзні комісії, яким на місці, не очікуючи ухвали про реабілітацію, дозволялося приймати рішення про звільнення ув'язнених. Позитивний ефект мали лібералізація сталінської системи відбуття покарань, пом'якшення міри відповідальності за незначні злочини та залучення громадськості до виправлення звільнених осіб.

Водночас, амністовані й реабілітовані громадяни доволі часто не могли одержати допомоги у працевлаштуванні, отриманні житла, компенсації тощо. Органи державної влади були вимушені провести низку заходів для покращення процесу соціальної адаптації колишніх ув'язнених. Суттєву роль у ході відновлення доброго імені незаконно репресованих громадян відіграла партійна реабілітація, яка набагато полегшувала процес їх реінтеграції в суспільстві. Важливе значення надавалося також публічній реабілітації: у пресі, наукових працях і довідкових виданнях стали з'являтися заборонені раніше імена.

Список використаних джерел

1. Сивохина Т. А. Апогей режима личной власти. "Оттепель". Поворот к неосталинизму (Общественно-политическая жизнь в СССР в серед. 40-х – 60-е гг.) / Т. А. Сивохина, М. Р. Зезина. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 31 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 4373, 387 арк.
3. Российский государственный архив новейшей истории, ф. 5, оп. 30, д. 140, 275 л.
4. Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2003. – 1344 с. – (серия "Архивы Кремля").
5. Жертвы репрессий / [отв. ред. Ю. С. Шемшученко]. – К.: Юринформ, 1993. – 278 с.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4306, 242 арк.
7. Наумов В. П. Н. С. Хрущёв и реабилитация жертв массовых политических репрессий / В. П. Наумов // Вопросы истории. – 1997. – № 4. – С. 19–35.
8. Державний архів Полтавської області, ф. П–15, оп. 2, спр. 1558, 68 арк.
9. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 666, оп. 1, д. 37, 164 л.
10. Наумов В. П. Реформатор из "сталинской шинели" / В. П. Наумов // Свободная мысль. – 1994. – № 10. – С. 27–32.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4749, 72 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5134, 195 арк.
13. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), ф. 590, оп. 1, спр. 265, 71 арк.
14. Держархів Вінницької обл., ф. П–136, оп. 42, спр. 207, 7 арк.
15. Держархів Вінницької обл., ф. П–136, оп. 50, спр. 214, 35 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4630, 124 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5147, 158 арк.
18. Цокур Є. Г. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні у 1953–1964 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Є. Г. Цокур. – Запоріжжя, 2000. – 233 с.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4931, 34 арк.
20. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – 448 с.
21. О культе личности и его последствиях. Доклад первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н. С. XX съезду КПСС // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 128–170.
22. ЦДАМЛМ України, ф. 590, оп. 1, спр. 264, 129 арк.
23. Государственный архив Российской Федерации, ф. Р–9425, оп. 1, д. 913, 177 л.

Николай Брегеда

ВЛИЯНИЕ АМНИСТИИ И РЕАБИЛИТАЦИИ НА ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАСТРОЕНИЯ В СССР (1956–1961 ГГ.)

В этой статье автор на основании анализа архивных источников исследует общественно-политических настроений украинского населения в ходе проведения реабилитации. Рассмотрено эволюцию разновидностей реабилитационного процесса (юридической, социальной, партийной и публичной). Уточнено статистику реабилитированных лиц в УССР в 1956–1961 гг.

Ключевые слова: настроения, сознание, десталинизация, амнистия, реабилитация.

Mykola Bregeda

THE EFFECT OF AMNESTY AND REHABILITATION IN SOCIAL AND POLITICAL ATTITUDES IN USSR (1956–1961)

In this article the author on the basis of archive sources tries to show the dynamics of socially-political moods of the Ukrainian population while the process of rehabilitation. The author also considered the evolution of varieties of rehabilitation (juridical, social, party and public). The statistics of rehabilitative citizens in Ukrainian SSR of 1956–1961 is specified.

Key words: attitude, population, society, moods, consciousness, influence, destalinization, amnesty, rehabilitation, reprisals.